

Любен Каравелов

Войвода

I

– Не вярвайте, момчета, не вярвайте, мои братя! Всичките тия работи са разни, голи лъжи са тия... Аз през своят живот съм видял много такива хатихумаюни, хатишерифи и гулханета всичките тия турски закони и правдини отидоха на вятърът. Турски работи! На книги се пише много, с думи се дава още повече, а човек не види добро ни за дукато: по устните текло, а в устата – ни капка! Я попитайте вие мене – защо съм аз оставил моята стара и болна майка и своят побелял като памук баща? А и живи ли са тия, сиромасите? Оставил ли ги е господ на земята да оплакват децата си и да кукат като кукувици, или им е вземал праведните душици? – Не зная. Ех, момчета! Тежко и горчиво ми е на сърцето, когато припомня своите млади и зелени годиници и моята бащина къщица – сладко се живее под бащината керемида! А сега? – Сега като чумав се скитам по чуждите краища и ниде не мога да намеря топло и мирно къшенице, ниде не мога да наклоня тежката си глава и да кажа: „Сполай ти, боже!“ Ето, вие хайдутувате с мене няколко години, избрахте ме за войвода, а и досега не сте ме попитали: кой съм аз, чий съм син и защо съм избрал тоя занаят – говорил *старият* войвода на своите момчета и другари.

– Разкажи, чичо Стояне, разкажи! – извикала Стояновата дружина с един глас и обиколילה своят юнак войвода, за да чуе неговите думи.

Стоян посочил с пръст към земята и казал на дружината си да седне и да слуша: а дружината му се наредила като бройница около огънят и възцарила се голяма тишина.

– Когато искате да знаете кой съм аз и що съм изпатил на този свят, то аз трябва да ви разкажа всичко ред по ред; а вие да слушате и да запишете думите ми в главите! – казал Стоян и седнал между дружината си.

Най-напред той помислил малко, чегато искал да събере всичките свои мисли и премежди в главата си, после нахлупил шапката си до очите, извадил едно мъничко чубученце, натъпкал черното му луле с тютюн, натиснал тютюн с палецът си, вземал от огънят главня, запалил чубучето си и захванал да разказва:

– Аз, момчета, съм из село Мечка. Ние бяхме трима брата: двоицата отдавна вече няма на светът – прости им, боже греховете! Аз бях най-малкият. По-големият ми брат се наричаше Продан, а средният –

Първан. Продан беше *лика-прилика* с майка ми, затова нашата мила стара майка го и обичаше повече от другите си деца. Той всякога се намираще при нея: шъташе, помагаше ѝ сееше, копаеше в бостанът, в лозето, в градината и садеше и зеле, и лук, и цвете, и дървета. „Момиченце ми не даде господ, ала и Продан ми е въртокъщник!“ – казваше майка ми.

Какъв момък беше той Продан, момчета! Като цвете в градина беше!... И в делник той беше хубав и гиздав, а в празник, кога се пременише, то само да си го гледаш и окоето си да не откъснеш от него! Стане в неделя заранта рано, намаже си с мас пантофите (той в неделя и по големите празници пантофи носеше) и лъщят се тия като огледало; обуе своите нови бели *беневреци*, облече своята шарена ленена риза, у която ръкавите и пазухите бяха нашарени с всякакви кенета из червена, синя, зелена, жълта и черна коприна; тури на главата си своята нова агнешка шапчица; запаше червен хримизен пояс; засуче черните си като смола мустачета и иде в черкова да се прекръсти и да запали на светците свещица. А из черкова като излезе – запре се и гледа го и старо, и младо, и женено, и неженено, и мъжко, и женско. Бабички, старци, момчета, момчета, жени и мъже – всичките го изгледват и мило им е да го гледат, чегато искат да го лапнат да го изядат от обичане! Мъжете всякога му кивнат с главата и рекат му: „Добро утро, Продане! Какво си? Живо-здраво ли си?“ „Дал бо' добро! Добре съм; а вие добре ли сте?“ – каже Продан и върви си по работата. Старците сочат към него с пръст и казват на синовете си: „Погледате на Продана, момчета! Бъдете и вие такива хрисими, такива работници, такива въртокъщници, такива добри синове и такива пъргави и юнаци момци, какъвто е Продан. Това момче е младочка в градина, а не момче!“ А бабичките само въздъхнат ирекат: „Блазе на тая майчица, която е това момче родила, и на тоя баща, който казва, че му е син!“ А жените и момчетата се съберат закуп и говорят между себе си: „Я погледай, сестро! Погледай, лельо! Погледай, нано!“ Друга: „Погледа, мамо!“ А майката на дъщеря си: „Погледай, чедо, у дядо Трена какъв е синец израсъл! Чегато не е момче, а капка от роса!“ А Продан си върви полекачка и ужка не чуе що се за него говори, углухци се чини и само под мустак се подсмива. Не зная, момчета, от що и от какво, а всичкото село обичаше Продана: момчетата въздишаха и топяха се за него, жените му се радваха, старците и бабичките му се умилкуваха, момците го обичаха и в огънят бяха готови да се хвърлят зарад него; ала и той им правеше много добро: и ум, и разум ги научи и помогне им да си направят колата, и волове им купи по-евтиничко, и млечна крава им избере, и много друго. Дойде дома, пообядва и и де пак на работа,

не може тъй като види имат ли сено, ту конете погледа, потупа ги по гърбовете и подсмръкне им, ту кокошките и патките понахрани; да ви кажа по-късо: навсякъде той обиколи и всичко види – и всичко у него вървеше нанизано и ред по ред. Да ви кажа ли, момчета, такъв ергенин, какъвто беше Продан, вие никога няма да видите! И тато беше работен човек, ако и стар вече да беше, а и той твърде често казваше Продану: „Ти Продане, никак не можеш без работа; ти трябва всичките къшета да забиколиш и всичко да видиш и да нахраниш: кокошките и гъските ти храниш; в бостанът зеле и рапон садиш; а в къщи всяка покъщнина разгледаш и поправиш, и на майка си още помагаш! Ти, мой синко, си почини малко и нека поработят и пошетат Първан и Стоян!“ А Продан махне с ръката си, позасмее се малко и рече: „Ех, тато, нима е това работа!“ Какво ще му правиш, когато той беше момък събуден, пъргав, жив и работлив: никак не може да седи мирен и да не бара нещо, такъв въртокъщник се беше родил на светът. Той си почиваше само когато спеше – истина ви казвам.

Ала изведнъж Продан захвана да се променява и за твърде малко време съвсем се преобърна. Все мисли, все се мръжди, не яде, не пие, не пее и сън го не хваща. Иде той на нивата, а там го наидеш, че не работи, а седи си под киселицата или под орехът; подпре си на длан главата и жалостиво гледа към селото; или го намериш, че се търкаля по тревата или че ходи насам-нататък, въздиша и нищо се изорал.

– Продане, синко, що ти е, мое мило чедо? Ти трябва да си болен! Що те боли, мое дете? – го питаше мама.

– Нищо, мамо! Нищо ме не боли – каже той, па после въздъхне и иде нанякъде.

– Мама гледа на детето си и плаче, а тато само кашля, пъшка, суче си мустаките и муси се.

Една вечер късно Продан излезе из къщи, а Първан отиде подире му и полека-лека върви след него и крие се – иска му се да знае дека той отива така късно и в такова дъжделиво време. Продан вървял, вървял и запрял се при плетът на дяда Кънча; а дядо Кънчо имаше хубавичко-прехубавичко, гиздавичко-прегиздавичко момиченце: очи черни като вишни-череша, такива очи имат само сърните; лицето му кръв с мляко; а весело като лястовица; бързо като препелица; хрисимо като гергьовско агънце. Името ѝ беше Латинка.

Било тъмно като в пъкълът и дъжд ваял като из ръкав. Първану само светкавиците помогнали да види как Продан прескокнал през плетът и как Латинка излязла из къщи и тръгнала към плевникът, дека я

очаквал Продан. Първан си турил ухото до плетът и можал да чуе само това:

– А що, Латинке, да пратя сватове или не? Аз мисля утре да пратя мама да те иска. Аз съм вече приготвил двайсет жълтици, купил съм чехли, само чакам да ми кажеш да ти пращам сватове или не.

– Прати, Продане, прати! – казала тя.

– А Хасан? Той те обича и иска да те вземе... Аз се боя от тоя изедник: той ще да ни направи зло...

– Хасан? Зло?... – повторила само Латинка, па помълчала, помълчала и рекла: – Прати, Продане, прати! Каквото господ даде, това ще и да бъде!

Тя още за много неща говорили, ама Първан не можал да разслуша; той чул само, че Латинка рекла Продану да вземе китката ѝ и да си я затыкне в поясът; а Продан ѝ рекъл, че тая китка той ще да носи всякота в пазухата си близо до сърцето.

II

Аз отидох в градът да продавам жито; а когато се върнах назад, то заварих голямо веселие: Продана годили, запив направили, а сватбата намислили да направят след две недели, после празниците. В това време бяха празниците-горещниците; а през тия празници не е добре човек ни да работи, ни да се жени, ни да се роди. Така барем казват бабите, а истина ли е, или не, аз не зная. Ихтиманският поп, дядо Кольо, казва, че през горещниците да работи човек не е грешно; а поп Недялко казва, че е грешно – кой ги дявол знае кой казва право и кой криво! После празниците всички отидохме на работа. Първан отиде на лозето да подвие и да подреже някои лози; а там го срещнал Хасан. Хасан беше вардар в нашето селце. Тоя Хасан беше арнаутин и твърде много обичаше чашката: пропил беше всичките свои дрипи; останали му бяха само съдраната арнаутска фустанела, една стара арнаутска пушка, нож, един пищов и повече нищо. Дрипав, въшкав, гнусав, ала е дин-ислямин и ага и затова той знаел, че навсякъде ще да намери с какво да се прехрани. Агалькът не е малка сила, мои братия! Тоя циганин видял Първана, дошел близо при него, седнал на обкопът и извикал:

– Ей, гяур-пезевенк, ела тува море, Първане, море!

Първан оставил сърпът, с когото подрязвал лозите, отишел при Хасана и попитал го горделиво:

– Какво искаш, Хасане?

– Море ти дебела главо, кажи Продану да се не жени за Латинка! Не знае ли он, че е она моя посестрима? Не знае ли он, че я ке да я вземем и да я водим на мой вилает? Тако ми аллахот, я ке да му skinме главата от рамената! Он сака с мене да се бори и не ке да знае, че он е гявурин, а я съм османлия.

– Ако си османлия, то не си с рогове, а ти си човек, както и Продан. Насила ти не можеш да отнимаш чуждите момичета, защото сега вече е излязъл хатихумаюн и направен е танзимат.

– Танзимат! – повторил Хасан и плюйнал. – Танзимат! Ти знаем ли море, гявурино, ще е танзимат? Нищо повече вас не ке да бие, како ке да ви бие танзиматот. Царскиот танзимат ке да ви бие, да ви тепа, да ви краде и да ви прие кръвта. Не ке танзиматот да ви брани, не ке! Не се надейте море Първане, на хатипхумаянот! Вие хубаво знаете, че танзимат не може да бъде между турчинът и гявуринът; вие знаете, че

танзиматот е празна торба с орехи. „Дипсис киле, бош хамбар“, каже турчино. И кадиот, и пашата, и забитинот ќе да чува Хасана, а Продана и дяволот не ќе да го знае. Скоро кеме да видиме – хоке ли да ви брани хатихумаюнот. Я ќе да те научим една памет: вземи хатихумаюнот и никому не ќе да донесе хаир, а само на халваджиите – да си гуждат у него халвата. А вие, Първанчо, малко трябва да се надејте на танзиматите и на хатихумаюните. Знаеш ли, Първане, што казва турската книга? – „Гявурун дереси, османлънън даулу.“

– Зная – отговорил Първан, – а ти, Хасане, знаеш ли, че е вече настало таква едно време, в което даулите ќе станат тотмаци, а тотмаците – даули. Скоро ќе да бъде това време! Ех!... тврде скоро това време ќе да чуќне на вратата ни и тогава знаеш ли, Хасане, што ќе да бъде? – Џе да направим тџпани из дин-ислямските кожи и ќе да тумкаме по тях Мохамедов марш. А кога дојде онова време, то аз щџ да ти кажа, Хасан аго, што казва и българската книга: „Трай душо, черней кожо – в петџк си благо яла!“ Харесва ли ти, Хасан аго, българската книга? Џо мълчиш? Не харесва ти се, както ми се чини! Слушай, Хасане, ако не вярваш мене, то иди и попитай вашите молли и дервиши и тия ќе да ти разкажат какво е във вашата и в нашата книга написано.

– Мълчи, гяурино, мълчи или, тако ми аллахот, ќе ти отсечем главата. Иди кажи Продану да се не жени за Латинка, защото зло ќе му буде.

И Хасан метнал пушката си на рамо, трџгнал къде гората и запял арнаутската песен:

Мома Мита, леле, болна лежи,
болна лежи, леле та ќе умре
Никой Мита, леле, не веруе,
кой веруе, леле няма тува –
отишал е, леле, у Софию,
у Софию, леле, млад спяхия,
да си бере, леле, спихилуко:
от момите, леле, герданите,
от момците, леле, ножовете,
от булките, леле, пошовете,
от бабите, леле, костурите.

III

Преминаха три недели от Първановата среща с Хасана; ние женихме Продана и доведохме невястата и унакът из черкова – аз бях девер, като най-малък брат. Латинка във венчанното оси рухо беше дотолкова хубавица, щото не можеше човек да се не занесе, като я гледа – ние всички ахнахме, като я видяхме. Турила тя на главата си венец от черешова пръчка, която беше обвита с всякакви цветя; разпуснала по гърбът си копринената си косица, която беше уплетена на няколко пленици, а в тия преници бяха заплетени мъниста, стари грошета и жълтъчета, седеф, мерджан и бисер; лицето си тя беше забулила с тънко червено було, което беше нашарено с тютюрмета; а ризата ѝ беше дотолкова нашарена с кенета, щото полите ѝ и ръкавите ѝ грееха като ясното слънце. Ръкавите и полите на тая риза бяха от ленено платно и бяха тънки-претънки; а от това се видеше, че Латинка е от добро коляно! Контошът ѝ беше от черна зеленикава чоха и беше подплатен с лисици; полите на тоя контош и полите на сукманът ѝ бяха обшити със стамболски кенета, които дядо Кънчо беше купил на сереският панаир. *Асаниятай, саятай!* Такава сая вие нито сте видели, нито ще видите, ама и дека ще да видите! У дядо Кънча беше само едно детенце, само едно момиченце, и затова старецът не жалееше ни пари, ни имане – всичко нека върви за детето му. Саята ѝ беше нашарена с такива шарени белушки и пепераушки, щото човек можеше да помисли, че са я шарили самодивите седемдесет и седем години! Латинка беше була жълти едренски чехли; на ръцете си имаше позлатени гривни – на синджирчетата бяха направени, – а гърдите ѝ се лъщяха като месечина; на шията ѝ виси гердан, който беше нанизан от червени мъниста, между които имаше и жълтичета; над герданът виси наниз от жълтици; а над него – ривце от стари пари, щото едвам шията ѝ държеше такива тежки джунджурии.

Захвана се Проданова сватба; а сватбата е добро нещо, момчета! Всеки пее, всеки играе, всеки се весели – всяко зло се забравя, всяка мъка престая и всякаква тъга бяга от сватбата. В нашето село сватбата стая не така, както в градовете, дека нашите българи са се огърчили и заборабили са, че са българи и християни, а по старият обичай. Като венчаят унакът и невястата, то ги поведат у дома им и всички вървят ред по ред. Най-напред вървят циганите и свирят, след тях мъжете, па деверите, които водят невястата; след невястата вървят зълвите и кумата; а

след тях жените, па унакът с момчетата и със своите другари. Свекървата среща сватбата на дворът, весела-превесела; играе тя своята свекървска игра и пита деверите:

– Що ми водите, сиви соколи?

– Юнак младоженец и мъдра невеста – отговарят деверите.

– Нека да се позлатят устата ви! – казва свекървата и обръща се към зълвите и калините: – Що върви пред вази, момиченца-мястовиченца?

– Млад юнак със златни ръце, (работник), въртокъщница, кротка и тиха невеста, като мед и масло – отговарят зълвите.

– Да даде господ, щото и из вашите уста да протече мед и масло и ръцете ви всякога да бъде мед и масло.

Тогав свекървата се обръща към невестата и пита я:

– А ти какво носиш в къщата ми, моя снахо, мила?

– Срека (щастие) и юнак син – отговаря невестата.

– Нека доброто да те не оставя, медена моя снашице! Нека всичко да ти иде добро, кротко, сладко и весело! Нека даде господ и унуки да дочакаш!

Невестата се кланя и целува у свекървата си ръка; а свекървата я целува по челото и по страната. После това тя се обръща към синът си и пита го:

– А ти, синко, що ми носиш?

– Другар, мамо, другар ти вода, който ще да дели с мене и зло и добро, и тъга и радост и който ще ми помага навсякъде и във всичко. Аз, мамо вода добър човек в къщата ти, който ще бъде мене помагач, тебе отменица, а тату служебница. Тая моя невеста ще да ми роди син и помощник, а вам унуче и утеха на стари години.

– Нека господ те чуе, синко, и да те благослови и с двете ръце! – казва свекървата, после се обръща към всичките сватове и пита ги: – Ами вие, сватове, що ми носите?

– Благодат господня и добро в къщата ви – отговарят сватовете.

А тя им казва:

– Когато всички вие ми носите добро и благодат, то нека ви благослови господ и да даде всякому кой каквото иска и щото му тегли сърцето: на унаците – добри и весели невести; на девойките – работни и пъргави унаци; на старците – добри и хрисими снахи; на бабичките – добри и почетни синове; на жените – добри мъже; а на мъжете – мъжко коляно, което да се размножава до дванайсет синове, а от всеки син по дванайсет унуки! Заповядайте, заповядайте! – продължава тя. – Вие ми носите срека, нека ви дава господ срека и вам!

Свекърът очаква сватовете пред вратата и като се приближат до него, то той ги прегръща, целува ги и пита своята баба:

– А шо, бабо, какво ни носи чедото и неговата гълъбица?

– Здраве и добро! – отговаря свекървата.

Свекърът още веднъж целува синът си и снахата си и казва им:

– Заповядайте, заповядайте в къщата ми и подмладете я, развеселете я, накитете я! – После се обръща към синът си и казва: – Я кажи ми, синко: каква невяста си довел и каква препелица си донесъл в къщата ми?

– Кротка като агне, работна като пчела, хубава като паун, сладкоречива като славей, весела като лястовица – отговаря младоженецът.

– Нека всичко да ви върви напред и да тече като бистра река! – отговаря бащата и прегръща дечицата си трети път. Тогава се обръща къде сватовете и казва им: – Добре дошли, заповядайте, господари сватове!

Тогава входи в къщата невястата с деверите, после кумът, помайчимите, побашимите, кумата и другите сватове и всичките седат да пият ракия и да благославят, кой както знае и колкото може. Весела е българската сватба!

Продановата сватба се влече цяла неделя. После сватбата всеки отиде по работата си: едни на лозето, други на нивите, трети на кукурузът. Продан с невястата си отидоха да жънат.

В нашето село, когато се някой жени, то в четвъртък после сватбата невястата ходи първи път на гости у майка си на миене; тя последен път мие главата си в бащината си къща. Заедно с невястата ходи и младоженецът, и свекървата, и деверът, и калината. Продан после сватбата в четвъртък станал рано и рекъл на своята гълъбица:

– Днеска, мое пиленце, ние ще да идеме у майка на гости; ала понапред я вземи ти сърпът и да идеме на нивата да поработиме – работно време е сега.

Латинка прибръзала, донесла два сърпа, единът из тях подаде Продану и рекла му полекичка:

– Хайде да идеме, мой мили! А кажи ми, Продане, кой ще да приготви, щото трябва? Ние трябва да понесеме много неща у мамини – така става у всичките хора.

– Мама – отговорил Продан, после се обърнал към мама и рекъл й: – Мамо, ти днес трябва да пошеташ, а ние да поработиме. Разсучи млин, налей бъклица с вино, приготви мед и сирене и чакай ни. Па не забора-ви, моя стара майчице, да облечеш новият сукман и кърпата, която ти дарих на сватбата!

– Добре, синко, добре, идете вие живо и здраво и всичко ще да бъде готово.

Тя целунала дечицата си по челото, а тия ѝ целунали ръка и отишла тя да пригответи това-онова; а Продан се обърна към Първана и към мене и рече ни:

– И вие, Първане и Стоянчо, гледайте да свършите работата си по-скоро и да бъдете готови до обед. Ние днеска ще да идеме на обед у дядови Кънчови и да се повеселиме още веднъж.

И излезе въвн заедно с невястата си.

Тая година беше такава урожба – за чудо и за приказ! Ръж, пшеница, кукуруз, просо – само да ги гледаш и да се радваш! И хората чегато станаха по-весели и по-добри! Съберат се на купове, на купове и говорят между себе си: „Господ е тая година чудеса направил“. Така също и дядо Тренчо, който беше проживял повече от сто години, се чудеше и казваше: „Момчета, аз в своят живот не съм видвал такова плодородие.“ И наистина беше за чудо! Всичкото поле жълтее като лимон: пшеница, ръж, овес, ечемик, просо – всичко втасва и зрее така чудно, щото да го вземеш от нивата и да го туриш в хамбарът. Ех, момчета, колко е весело, когато селянинът види такава една урожба, и колко му се иска да свърши по-скоро работите си и да изсипе своят пот в хамбарът си!

IV

– Ох, Продане, нещо ми е тежко на сърцето! Сърцето ми се стиска в гърдите, страшно ми е, па и аз не зная от що се боя – казаха Латинка.

– Не бой се, мое пиленце! Защо ти е тежко? Нима аз не съм с тебе? Защо те е страх? От какво имаш да се плашиш? Весели се, моя лястовичке, весели се!

– Не весели ми е, мой драги – казаха Латинка и седнала.

– Попей си някоя песенчица, мое гълъбченце, и тежкотата ще да ти премине – рекъл Продан.

Латинка запяла:

Пукна пушка из гора зелена,
та удари Гюра в клето сърце.
Викна Гюра – до бога се чуе:
„Ах, ти, боже, ах, мили господи!
Де е мама, де е първо либе? –
Да ме видят в кърви обляно...“

И тя не допяла, а тъжно погледала на Продана и въздъхнала; а Продан опулил очи и гледал на своята гиздава жена като дървен истукан.

– Послушай, Продане – казаха Латинка после дълго мълчане, – знаеш ли ти какъв недобър сън съм сънувала нощеска?

– Що си сънувала, моя гълъбице? – попитал Продан.

– Слушай, мой драги, да ти прикажа. Аз бях изпекла хляб – и такъв той беше бял и хубаво изпечен, щото за чудо беше! А ние двамина седиме един до други и ужка сме турил в огънят тиква да се изпече и чакаме да я изровиме из жаравата и да я ядеме. Изведнаж се спускат два гарвана, черни като катран и дотолкова страшни, щото аз, като ги видях, то се разтреперах като листо. Спуснаха се тия изпод ясното небе, грабнаха хлябът и отлетяха. Аз се уплаших, крия се зади тебе, викам, колкото се може, да ме вардиш, а ти спиш и нехаеш. А когато те поразгледах и когато те видях окървавен, то извиках още по-яко и събудих се. Аз мисля, Продане, че тоя сън не е добър. Истина ли? Казват, че когато видиш насъне хляб, то някой ще да умре в къщата ви.

Продан беше добро момче, но плашливо като бабичка и затова и той вярваше на сънищата и на бабешките приказници и когато чул за Латинкиния сън, то и той се уплашил и побледнял; после навел главата

си, помислил, помислил малко и рекъл с разтреперан глас:

– Сънят се сбъдва не всякога, мое агънце, а най-малко срещу четвъртък и ти не трябва да се боиш.

– Ала я чуй, Продане, какво ще ти кажа! Помниш ли, че когато хайдуците убиха бая Стоила – това се случи в четвъртък, – то в сряда през нощта мама видяла насъне, че ѝ извадили зъб; а тя го вземала и го турила в иконостасът; ала изведнъж отдека се взел един черен гарван, който влязъл в одаята, клъвнал зъбът със своя остър клон и занесъл го. Мама заранта разказала сънят си на попът; а той ѝ рекъл: „Нищо, нищо, мое чедо – сънят е дявол; ти, както се види, не си се помолила вчера богу, преди да легнеш да спиш.“ Мама се препирала с него, че се е помолила, а той ѝ рекъл: „Може и да си се помолила, ама молитвата те не е била от чисто сърце.“ „Може и то да е, за това аз нищо не мога да кажа, казвам ти само, че съм се помолила“ – рекла мама. А на един ред с нашата къща живееше Нона Ценова: голяма врачка беше сиромашкинята – нека ѝ е лека пръст! Мама отишла у Нонини – продължала да бърбори Латинка, без да знае и тя що бърбори; а Продан гледал към корията, из която излязали два турчина: – Мама разказала Нони – говорила тя за своят сън, – а баба Нона поклатила главата си насам-натам и проговорила полекичка: „Ще да умре някой из вашите... това е така... трябва някой да умре.“ И тая съща вечер дойдоха хора и казаха ни, че турците утрепали бая Стоила.

Продан не слушал вече Латинка, а гледал Хасана, който полека-лека се приближал към него. Продан бил бледен, краката му се подкосили и той седнал до Латинка.

– Що ти е, Продане? Ти си бледен като платно! – казала Латинка.

– Нищо, така! Не зная що ми е... уморен съм – казал той.

– Аз ще ида дома да повикам драгинка Първана и да те заведем... ти си болен.

– Не ходи, не трябва... Не зная от какво ми е лошо, ала то ще да ми премине... И той тъжно и жаловито погледнал на Латинка.

– Що ме гледаш така страшно, мой мили? Мене е страшно, аз ще да ида и да повикам някого – казала тя.

– Върви, върви по-скоро – извикал Продан и хласнал своята гълбица към селото. – Бягай, моя Латинке, бягай по-скоро... Върви по-скоро и събери всичкото село...

– Отивам... добре... ще ида... – Тя не договорила своите думи, а извикала: – Хасан!

Хасан излязъл из ръжта, която била дотолкова висока, щото

Латинка не можала да го види досега, и излязъл страшни-престрашни. Латинка се уплашила, прегърнала Продана и извикала:

– Отбрани ме, Продане, отбрани ме! Боже, не давай ме в ръцете на тоя върколак! Боже, боже, Продане, не давай ме!

Продан станал, слабостта му преминала и той горделиво очаквал да чуе що ще да каже Хасан.

– А-а-а, гяур – казал той, – не казах ли ти море, Продане, да се не жениш за Латинка. Нека дойде сега Първан със свойот танзимат да те чува от Хасана.

Продан клекнал на колене и рекъл:

– Прости ме, аго!

Но арнаутигът нямал милост.

V

А ние чакаме Продана, чакаме Латинка – няма ги. Млинът се изпече и изстина; вино, мед сирене и всичко приготвихме, а тях пак ги няма. Чакахме час, чакахме два, три, четири – няма ги и няма ги. Тато няколко пъти излазя на пътят и гледа към нивата, па се пак повръща назад и от нетърпение тупка с краката си о земята. Най-после у него не достигна търпение и той се обърна към Първана и рече му:

– Първане, я иди, синко, на нивата и виж защо Продан така дълго време не дохожда. Хайде скоро, мой сине!

– Добре, тато – каза Първан и излезе.

Ние с нетърпение очаквахме неговото врлъщане, ала премина твърде много време не дохожда. Хайде скоро, мой сине!

– Какви са тия чудеса? – каза тато. – И Първан отиде, па и него няма!

– Ех, тато, нима е близо нивата?

– Не, синко, тука има нещо! Трябва нещо да се е случило!

След един час и половина върна се Първан бледен, разтреперан и плаче; а ние всички се скаменихме. По лицето му се видеше, че е голямо зло станало. Тато като луд скокна накраки, а мама падна на одърът и глухо заплака.

– Дека е Продан? Дека е Латинка? – извикахме всички в един глас.

– Умряха! – каза Първан. Умряха! Утрепал ги тоя проклети, триж проклети арнаутин Хасан!

И Първан седна на едно столче и облегна си главата на ръка.

Повдигнаха се плачове и наричанета. Тато не говори нищо, а само ходи назад-напред, гледа жалостиво, сълзи му не капят из очите, само косата му и мустаките му се наежиха; а мама лежи на земята и само тежко пъшка. Ах, мои мили другари, никога аз няма да забравя тоя ден – и в гробът ще да го помня.

Войводата наклонил надолу главата си, помълчал няколко време, после захванал така:

– Мама, клетата стара женица, дълго време лежа мъртва; тато ходеше като пиан и само проговаряше: „Продане, синко Продане! Изгубихме те, мой сине!“ Цял час се намирахме ние в такова страшно положение, щото ни един из нас не можеше да проговори нито една дума. Изведнъж се отвориха вратата и нашите селяни внесоха Продана и

Латинка и един ранен, ала още жив арнаутин. Роднини, съседи, приятели, с една дума всичкото село дойде след умрелите и всичките плачеха горчиво. Премениха умрелите в новите им венчани дрехи и туриха ги наред наред одаята. Дойдоха дядо Кънчо и баба Кънчовица, изреваха, хвърлиха се и прегърнаха своето детенце, своети единиче. Чак в това време вече тато се стресна и заплака; а мама се събуди, скокна накраки, дойде при Продана, прегърна го и завика. Боже мой, как тя, сиромашкинята, плачеше: и мъртвият, чини ми се, се би нажалил, и камъкът щеше да пусне сълзица. Плачеше тя, скубеше си бялата коса и говореше с тих и тъжен глас:

– Синко, синко! Затова ли съм аз тебе родила? Затова ли съм те гледала и отгледала? Затова ли съм ти се радвала, като на ангел мой, за да те убият, мое мило детенце, проклетите изедници! Защо гробът и черната земя не са прибрали по-напред мене, а оставили са ме да те оплача? Ти беше всичката моя надежда, ти беше всичкото мое имане и тебе вземаха из ръцете ми проклетите кръвопийци.

А дядо Кънчо и баба Кънчовица прегърнали Латинка и от двете страни и плачат горчиво, горчиво.

Продан и мъртъв беше хубавец, момчета, само малко нещо беше бледен; а невястата му беше толкова хубава станала, щото приличаше на ангелите, каквито се тия изписват на черковните врата.

Раненият арнаутин, на когото никои досега не обръщаше внимание, повика с ръка нашият селски поп и помоли го да чуе що ще той да му прикаже. Арнаутинът захвана така:

– Когато Продан излезе из къщата си и отиде на нивата, то Хасан ме повика и рече ми: „Чуй, Мемише, ако ти дойдеш с мене и да ми помогнеш да убия Продана, то ще ти дам петстотин гроша; а ако ми помогнеш да увлека Латинка, то ще ти дам хилядо.“ „Ти нямаш ни пребита пара в кесията си, а обещавах хилядо гроша“ – рекох аз и позасмях се. „Как нямам! Ти не знаеш ли, Мемише, че аз лесно печеля парите си? Днеска аз утрепах един търговец и вземах от него две хиляди гроша.“ Хасану аз повярвах, защото го знаех, че той е кадър на всичко, а аз съм сиромаш човек, хилядо гроша са за мене голямо имане; аз помислих, че с тия пари мога да се върна на вилаетът си, да се оженя и да си живея мирно – и съгласих се. Когато ние дойдохме на нивата, то се скрихме в корийката, кояята е при нивата, и оттам можехме да видим Продана и Латинка, и чухме всичко, щото тия говореха между себе си.

После това Мемиш разказал как Латинка разказала Продану за съня си, как тя пяла, и продължал:

– Когато Продан падна на колене и молеше Хасана да го прости, то Хасан извади ножът си и удари го в ребрата. Продан падна на земята; а Латинка го прегърна, целуна го, па грабна сърпът си и нападна на Хасана. Хасан хвана Латинка за дясната ръка и рече й: „Море, Латинке, остави гяуринът и вземи мене. Аз ще да те взема и да те вода на вилаетот си.“

Тогава Продан се изправи малко и рече: „Умри, умри, Латинке, и не попадай в ръцете на проклетия турчин!“ Латинка захвана да плаче и да вика, а Хасан ми рече: „дръж я, Мемеше! Помогни ми да я вежа и затъкни й устата да не вика!“ Когато аз се приближих до нея, то тя взема сърпът из дясната си ръка в лявата и като ме резне с него, ето тука. – Мемеш показал на шията си. – Па изведнъж – продължал Мемеш – като сърна подскокна настрана, изскубна си ръката от Хасановите нокти и пак нападна на него; ала хасан й не даде да се приближи близо; той извади пищовът си и пропушна гърдите й. Латинка се разтрепера, падна над Продана и рече му: „Хайде да идеме сега заедно, мой мили, на небето.“ Продан беше още жив; той прегърна невястата си и издъхнаха и двамината в едно време. Аз не бях тежко ранен и можех да побягна; но Хасан дойде при мене и рече ми: „Ти си ранен, Мемеше, и не можеш да бягаш с мене; тебе щат да хванат и ти ще да ме издадеш.“ „Не съм аз тежко ранен, Хасане, и мога да бягам; ти ми само дай петстотинтя гроша, и аз ще да се очистя оттука като стрела.“ „На ти петстотин гроша – каза Хасан, – умри и ти, както умряха и гяурите“ – па ме удари с ножът си в дясното ребро и отиде си. Аз паднах и...

Повече нищо не можа да каже Мемеш. Из устата му потече черна кръв и той замълча. След няколко време той пак дойде в себе си и каза:

– Ах, простете ме, простете, добри хора! Аз съм много крив. Аз много години съм ял хлябът ви и солта ви; а не съм ви бил...

Последната дума му замря в устата и той изпусна грешната си душа.

Мемеш беше преди Хасана наш вардарин – вардеше селските лозя. Продан и тато му даваха всякога ту цървули, ту тютюн; хранеха го, обличаха го и пари му даваха; а мама твърде често му даваше ту ризица, ту кърпица, ту чорапи; и нахрани го, и напои го; а той? Знаете ли, момчета, *че на турчин, ако дадеш и сърцето си*, то пак не ще бъде доволен и поиска и душата ти! Турчинът не убива кучето, защото било грехота; а човека да убие не било нищо – християнинът бил по-долен и от кучето! Ето, мои братия, на какъв народ ни е предал бог в ръцете за нашите грехове! Господи, боже мой! Свети Георги! Дълго време ли щеме ние още

да търпиме?

И войводата си вдигнал главата нагоре, гледал на небето; а по чернялото му лице текли сълзи. В това време той се молил. Дружината благоговейно мълчала и гледала надолу, но скоро пак оживяла, когато войводата проговорил горделиво и сърдито:

– Да мъстиме, момчета, да мъстиме! Ние ще да отмъстиме на душманите си, мои братия!

– Да отмъстиме! – извикала Стояновата дружина и попитала Стояна: – Разкажи ни що е станало после, чичо Стояне!

– Дайте ми да си почина, момчета! Утре заранта ме подканете и аз ще да ви разкажа всичко, щото се е случило после това, щото вече ви казах.

Дружината станала и разпръснала се насам-нататък: един отишъл да си почива; други – да чува стража; трети – да търси храна по бачиите; а четвърти задрямал при огънят. Скоро се възцарила мъртва тишина.

VI

Било утро. Тежко е да си представи човек каква красота и каква животворяща сила има заранта на Стара планина, а особено през пролетта. Който не е бил на Висошката планина, която лежи между Пирот и село Ръжана, той не може да има понятие доколко е хубавица наша България и доколко е величествен земният рай. Качете се на високият връх и погледайте насам-нататък. Пред вази там доле стои гради Пирот, наикитен с всякакви цветя и обиколен с плодовици лозя. Види се Нишава с нейните зелени брегове, която се извира като зъмя и влазя в една тъмна пещера, дека се губи в планината, и извира пак в Сърбия. Синкастата и тихата вода умива райските брегове, които са покрити с цели кории люляк, ябълки, сливи, круши и орехови дървета: приятно чучуркат планинските долове и вървят към голямата река. Там, в малките планински езера, се събрала дъждевата вода и свети като огледало, посреди най-ярката зелен, която е напълнена с милиони пиленца и други живинчета. При самите поли на планината са насадени големи пространства с трендафил, който разпръска неизказано благоухание; а момиченцата, с накитните свои от трендафилови венци миловидни главици, събират трендафил, правят из него трендафилово масло и продават го на възток и на запад; а около тях пеят славеи. Селската девойчица, с мотиката в ръка, отива на лозето да обкопае лозите и пее си своята народна песенчица, която помага в работата; млад и гиздав селянин стегнал своите сиви волове и отива на полета да оре; овчарят кара своите овце на паша; а след него върви сиво като вълк кученце и гледа на своят господар като младоженец на своята млада невеста. Младите агънца играят весело между себе си и подскачат; козлетата се мушат със своите мънички рожчета и лаят по скалите, като същи дяволчета; а жабите свирят своят обикновени концерт. Обърнете се наляво: там се простират цели редове планини, със своите голи и снеговити върхове, които достигат до облаците. Нищо живо се не вижда там, само сивият, с гола глава орел се вие над скалите и над камъните и търси по-добро място, на което да кацне и спокойно да изяде своята плячка – заецът, лалугерът или агнето. По-надолу се видят ниски и гъсти букови храсти; а още по-надолу стари дъбове, около които расте гъста и разнообразна растителност. Надясно, около вас – ями, голи скали, бързи потоци и бистри речки, с високи и разноцветни брегове из червена, синевата и бяла глина. По-нататък се намира царството на

темнотата – висока и гладка скала; но изведнъж нова планина прегражда пътят на пътеката и вие влизате в темна, мокра и страшна дупка и не видите нищо повече освен темнота и мокрота.

В тия непроходими гори се крият цели дружини хайдуци: тук ще намериш и българи, и сърби, и бошняци, и арнаути-християни. Там ти можеш да живееш цели вечности, па и самият дявол да не може да те намери. И наистина, там отива да живее всичко щото е гонено, всичко, щото е свободно, всичко, щото се мъчи и страдае, и живее там като човек, бие се с турците и оплаква отечеството си. Всичките тия юнаци очакват гласът на тръбата, която ще да ги повика оттам и която заедно със свободата ще да им даде мир и щастие.

Но ние се отбихме от пътят, по който сме тръгнали, и не гледаме това, щото е пред нами... Обърнете се назад и ще да видите и друга прекрасна картина. Пространни равнини, насеяни с градове, със села, с гори, с реки, с жълти ниви и със зелени ливади; а ето тамо далеко се види един светлив, дълъг и кривуликаст пояс, който се отражава от слънцето и свето като елмаз. Това е Дунавът. По-нататък се нищо не види; всичко се губи в мъгла...

Дружината се събрала около огънят, на който се пекъл на шиш един матор овен; гиздаво момче го въртяло, барало го час по час с пръстите си и облизвало ги с езикът си... Стоян седял между момчетата си, пушил своето чубуче, па изведнъж заговорил:

– Когато аз убивам някой беззащитен турчин, то твърде често чуя някакъв си вътрешен глас, който ми казва: „Безжалостни Стояне, ти не си човек! Нима ти не си християнин? Дека ти е християнското сърце? Нима така те е учила майка ти и баща ти? Нима така ти е заръчал дядо ти Трено?“ И у мене се не повдига ръката, аз се разкайвам. Но щом припомня онзи страшни проклети ден, то аз ставам лют, безчовечен и режа когото завърна.

– А турците нима нас жалеят? – отговорила дружината. – Нима тия не ни убиват като кучета? Защо ние да ги чуваме и да ги галиме? Жалее ли тия нашите жени и нашите деца?

– А кажете ми: могат ли тия да ни жалеят? Нима тия са хора и християни, каквите сме ние? Нима тия знаят, че Христос ни учи да обичаме и враговете си и че той е умрял за нами? Турците са безверни кучета и трябва да идат в ад.

– А ако турците са враги Христови, то защо христос е дал нас в ръцете на своите врагове? – попитали момчетата.

– Не бог ни е дал на турците, а ние сами сме се отдали в ръцете им.

Ние сме наказани, защото не сме били сговорни и че малко сме обичали отечеството си и свободата си.

– А дълго ли време ще да се продължава нашето робуване, чичо Стояне?

– Не, момчета, твърде скоро то ще да се свърши! Един турчин ми разказваше, че в тяхната книга било написано, щото още десетина години ще царуват турците; а после ние ще да бъдем свободни и ще да имаме свое царство.

– А как ще да бъде това, Стояне? Нима турците искат да ни върнат царството?

– Не, момчета, тия не са съгласни да го върнат; а ние трябва да го вземем назад насила. Тия казват: „С кръв сме го вземали, с кръв ще и да го дадем.“ Трябва да се биеме, мои братия, да се биеме!

– А било ли е някогаш у нас царство? Имали ли сме някога свои царе, Стояне?

– Имали сме, момчета! Всичко ние имахме, ама нямахме сговор между себе си и изгубихме го.

– А ако имаме сговор и ако се биеме юнашки с турците, то щеме ли да добием пак царството си и свободата си?

– Ако сме мъже и юнаци, то ще да бъдем и свободни! У нас ще да бъдат добри паши и праведни съдии, ако ние бъдем безстрашни и ако се не боиме от турците.

– Ще бъдем, Стояне, ще бъдем юнаци! А разкажи ни, Стояне: съдиха ли Хасана за Продановата смърт?

Стоян продължал:

– Понесоха младоженците на гробищата да ги зароят в черната и плесивата земя. Мама, клетата стара женица, хванала Продана за главата и вика над него... Страшна беше мама в онова време: търси сиромашкинята и плаче; кърпата ѝ паднала от главата, а бялата ѝ коса се разплела и виси по гърбът ѝ. За един ден, момчета, косата ѝ съвсем побеля!... Пуснаха мъртавите в гробът и когато попът прочете: „Помилуй мя, боже, по велицей милости твоей“, то мама падна в гробът; ние я извадихме, а тя се смее. Сиротата! Господ ѝ взема умът – полудя клетницата.

След шест деня софийският паша прати гавази, хванаха Хасана, вежаха го и заведоха го в градът. Заведоха още тата, Първана и няколко други по-стари наши селачани. Поживяха тия три-четири деня с тях. В градът останал само Първан. Питали го ден, питали го два, а най-послед го затворили в темницата; а за що и за какво – му не казали. След месец

го извели из темницата и завели го пред кадият, който го попитал:

– А кажи ми, гяур, кой уби Мемиша?

А за Продана ни дума!

– Хасан – отговорил Първан.

– Свидетели имате ли?

– Имаме.

– Кои са тия свидетели?

– Нашият селски поп, дядо Мито, дядо Петро и други.

– А свидетел турчин нямате ли?

– Нямаме.

– Ха-а, ако е така, го аз имам свидетел, че Мемиша си убил ти.

– Нека тоя свидетел да засвидетелствува пред мене.

Излязъл един дрипав и мършав арнаутин, когото кадият попитал:

– Я, кажи ми, Мехмеде, кой уби Мемиша? Ти видя ли, че го е убил

Първан?

– Видях, зер! – отговорил арнаутинът.

– Ето видиш ли, гяур, кой е убил Мемиша? И ти искаш да ме лъжеш! Кажи ми правдата или ще да те обеса.

– Изгорете ме на огънят; обесете ме като куче; мъчете ме, колкото искате; но аз ще да кажа всекому, че това и това е било така и така. Това, щото ви казах аз, ще да ви кажат и всичките наши селяни, които видяха и чуха как Мемиш сам се изповяда пред толкози свят, че той е убит от Хасана. Хората знаят кой е прав и кой е крив – ще да ви открият правдата.

– Преклони си главата, християнско куче! И тги смееш да говориш? – извикал сърдито кадият, па повикал сеймените и рекъл им да ударят Първану петдесет тояги по петите.

Сиромахът Първан избили и хвърлили го пак в темницата. На другият ден кадият рекъл да го изведат пак пред него и рекъл му насмешливо:

– Ех, гяур, как ти е здравиеето? Как премина нощта? Що? Не казах ли ти аз да бъдеш умен и да кажеш истината? Казвай сега, ако не искаш да те пухат още веднъж. Я кажи ми: сладка ли беше тоягата? А? Тоягата не прилича на погача! Казвай сега как е била работата.

Първан мълчал.

– Или ти се иска да опиташ още веднъж тоягата? А?

И кадият дал повеление да бият пак Първана.

Когато ние чухме за всичко, щото се случило, то отидохме в градът при пашата и свидетелствувахме; но пашата ни рече кротко:

– Какво ще да ви направя, когато нямате турчин свидетел! Аз не съм крив, когато законът е такъв! Петдесет свидетели българи са по-малко от един турчин.

И така се свърши работата.

След три месеца съдът отсъди Първана да бъде обесен на големият мост за това, че той не щял да се признае. Аз бях там. Очите ми се засветиха, кръвта ми се повдигна към главата и аз извиках:

– Умри, Първане, умри! Стани и ти курбан на кучетата! Но аз ти се кълна пред бога, че ще да отмъстя на твоите джелати!

И побяхнах. След мене се спуснаха сеймените, но аз вече бях далече.

Видите ли, момчета, че моята коса е вече побеляла и аз станах старец; но не по годините съм аз стар, а по душата. Вие ми казвате дядо и чичо, а не знаете, че аз още нямам нито триесет и пет години, дотолкова тъгите са ме състарили! Ала нека, аз още дълго време ще да старея; но ога дойде времето ще пак да се подмлади – и вие не ще можете и да го познаете. „Тоя ли е наш дядо Стоян – ще кажете вие, – реже той по-добре и от младите! Желаете и ние да имаме такава ръчица!“

Хасана след една година пуснаха и вие помните ли, момчета, онзи арнаутин, когото убихме на Триушката планина? Помните – вие се чудехте, че аз се сърдех на него, че го биех сам със своите ръце и че го ритах с краката си като куче. Вие се чудехте, защото до онзи час не бяхте видели никога да убия сами някого. Тоя арнаутин беше Хасан. После Хасана мене чакат още троица: а там – щото даде господ...

Знаете ли кои са троицата?

– Води нас, Стояне, води; ние и в ад сме готови да идеме за тебе!...
– извикала дружината.

КРАЙ

Източник: Словото

Свалено от „Моята библиотека“ [<http://purl.org/NET/mylib/text/4144>]